

A Kárpátok térségének egységes szempontú vizsgálata

Bevezetés

A hegyvidéki területek egyre nagyobb figyelmet kapnak a nemzetközi együttműködésekben, különösen azóta, hogy az ENSZ 1992. évi Környezet és fejlődés világkonferenciáján Rio de Janeiróban elfogadott Agenda 21 (Feladatok a XXI. századra) külön fejezetet szentelt e térségek problémáinak. Az ENSZ e felismerés nyomán a 2002. évet a hegyek nemzetközi évének nyilvánította.

A kőkorszak óta emberi településeknek otthont adó hegyvidéki területek olyan kultúrtájak, amelyek az emberi tevékenységek és a bio-geofizikai rendszerek közötti, hosszú időre visszatekintő kölcsönhatásokat tükrözik. Régészeti feltárások is igazolják a hegyvidékek és a szomszédos, alacsonyabb fekvésű területek közötti kapcsolatokat, amelyek ma már a szolgáltatások igen széles körére terjednek ki (például élelmiszerek és takarmányok (csere)kereskedelme, közlekedési szolgáltatások, egészségügyi és pihenési célú létesítmények).

Becslések szerint a Föld lakosai közül minden nyolcadik hegyvidéki területen él. Ez mintegy 750 millió embert jelent, amely létszámnak közel fele Ázsiában és Óceániában él. A népszámlálási adatok és a világűrből éjszaka látható fények mérése alapján közel másfél milliárd ember lakik hegyvidéki vagy azzal határos területeken (Huddleston 2003). A Föld hegyvidéki népességének több mint 70%-a 1500 méternél alacsonyabban fekvő területen, 10%-a pedig 2500 m-nél magasabban él. A legtöbb hegyvidéki népesség vidéki életvitelt folytat, világátlagban csak valamivel több mint egynegyedük él városi környezetben, azonban ez az arány növekedőben van, különösen Latin-Amerikában, a Karib-térségben és az Andokban. Nyugat-Európában és az átalakuló gazdaságú országokban az arányszám közelíti az 50%-ot az 1500 m-nél alacsonyabban fekvő területeken.

A legtöbb európai ország rendelkezik valamilyen hegyvidéki területtel, s ezek nagymértékben különböznek földrajzi, gazdasági és társadalmi viszonyaikban. A környezeti változásokra, például éghajlatváltozásra érzékeny hegyvidékek fontos szerepet játszanak az európai kontinens életében: az édesvízkészletek biztosítói, a biológiai és kulturális sokféleség központjai, a pihenés és az idegenforgalom színterei. A hegyvidékek és a velük szomszédos területek egymás közti kapcsolatai a regionális erőforrások hiányosságait hivatottak orvosolni, hiszen minden régió számára biztosítani kell az alapvető erőforrásokkal (például vízzel, energiával, biomasszával, építőanyagokkal) történő ellátást. Az egyik régióban előállított javak feleslegét egy másik régió számára lehet értékesíteni, és viszont. Általában igaz, hogy gazdasági szempontból a hegyvidéken élők lehetőségei szerényebbek, így fokozottabban jelentkezik a szegénység, mint az alacsonyabb térszinteken élő társaik esetében. Ennek következtében figyelhető meg a munkaerő-vándorlás a síkvidékek irányába.

A Kárpátok Közép-Európa központi vidéke, és Európa leghosszabb hegyláncjai közé tartozik, amelyen hét – egyes geográfusok szerint Ausztriával együtt nyolc – ország osztozik. A Kárpátok térsége fontos erőforrásokat és lakóhelyet biztosít közel 35 millió ember számára. Globális értelemben is jelentős biológiai sokféleséggel rendelkezik, beleértve egyes veszélyeztetett állatfajokat (például barnamedvét, farkast és hiúz), valamint a közel négyezer – részben veszélyeztetett – növényfajt is.

A hegyek nemzetközi évéhez kötődően kezdődtek meg a Kárpátok keretegyezmény kidolgozásával kapcsolatos szakértői tárgyalások az ENSZ környezetvédelmi programja, a UNEP közreműködésével. A 2003. májusában, Kijevben megrendezett „Környezet Európanak” 5. páneurópai miniszteri konferencián hét érdekelt fél – Csehország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szerbia (akkor még Montenegróval államszövetségben) Szlovákia és Ukrajna – írta alá a Kárpátok védelméről és fenntartható fejlesztéséről szóló keretegyezményt.

Az aláírást követően 2005. december végéig a hét ország közül négy ratifikálta az egyezményt. A Kárpátok keretegyezmény 2006. január 4-én lépett hatályba, ugyanezen a napon lépett hatályba a magyar kormány 306/2005. (XII. 25.) Korm. rendelete is, amely kihirdette a Kárpátok keretegyezmény eredeti angol és hivatalos magyar szövegét.

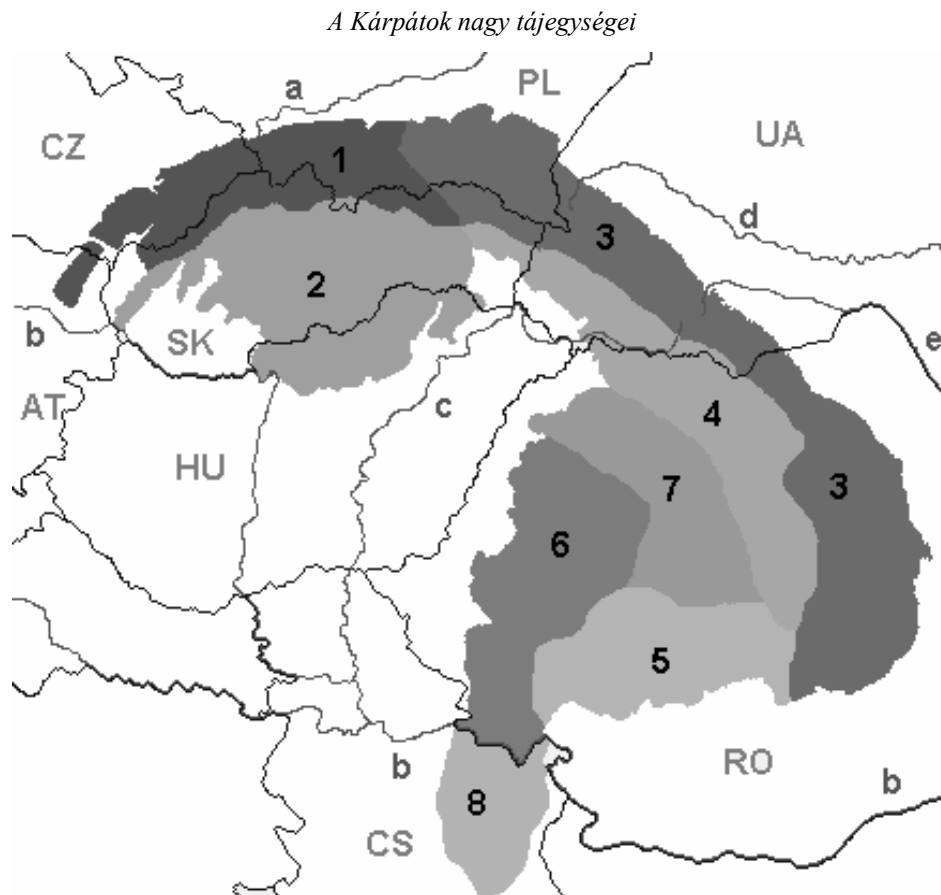
Jelen összeállítás hangsúlyozott célja a Kárpátok mint hegyvidéki térség területének egységes szempontú lehatárolása a keretegyezmény szellemében, és ezen a kiindulási alapon – a terjedelem adta lehetőségeken belül – egyes társadalmi és gazdasági folyamatok elemzésén nyugvó „pillanatképek” felvázolása az alkalmazható mutatókészlet egyidejű bemutatásával. A tanulmány a Kárpátok teljes területére vonatkozóan elvégzett első vizsgálatok részeredményeit összegzi azzal a céllal, hogy bemutassa a térség egyes társadalmi és gazdasági viszonyainak legfontosabb sajátosságait, továbbá a területi változásokat és különbségeket, figyelembe véve a Kárpátok keretegyezmény célkitűzéseit. Egyes megállapítások a további elemzések során módosulhatnak.

A Kárpátok földrajzi lehatárolása

A Kárpátok az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig nyúló Eurázsiai-hegységrendszer része, közvetlen folytatása az Alpoknak, attól csak a Bécsi-medence választja el. A Kárpátok neve valószínűleg a Keleti-Kárpátok lábánál egykoron élt karp népcsoport nevéből származik. Az ókori krónikák a hegységet ‘Carpates montes’ néven említik.

Egy táj lehatárolása méretaránytól függően meglehetősen bonyolult feladat is lehet. A települési szintű lehatárolás viszonylag ritka, a természetföldrajz általában ennél nagyobb léptékben határozza meg a tájakat. Egyes szerzők szerint az átlagosan 150–250 kilométer szélességű Kárpátok hegyláncja az Ausztriához tartozó Hainburgi-röggel kezdődik, és mintegy 1500 kilométer hosszan húzódva a Vaskapu szerbiai oldalán végződik. A Kárpátok részben a földtörténeti középkorban és negyedkorban felgyűrődött, részben vulkanikus eredetű hegyláncokkal tarkított lánchegység. Az egész hegyvonulat a tektonikai, geomorfológiai, éghajlati és vízrajzi jellemzők alapján négy nagy területre osztható: Északnyugati-Kárpátok; Keleti-Kárpátok; Déli-Kárpátok; Erdélyi-középhegység, Bánsági-hegyvidék és Szerb-érchegység (1. ábra).

1. ábra

Jelmagyarázat:

1=Külső-Északnyugati-Kárpátok	a=Visztula	CZ=Csehország
2=Belső-Északnyugati-Kárpátok	b=Duna	PL=Lengyelország
3=Külső-Keleti-Kárpátok	c=Tisza	UA=Ukrajna
4=Belső-Keleti-Kárpátok	d=Dnyeszter	AT=Ausztria
5=Déli-Kárpátok	e=Prut	SK=Szlovákia
6=Erdélyi-középhegység és Bánsági-hegyvidék		HU=Magyarország
7=Erdélyi-medence		RO=Románia
8=Szerb-érchegység		CS=Szerbia és Montenegró

A Kárpátok földrajzi lehatárolására tett korábbi kísérletek közül kettőt feltétlenül meg kell említeni, amelyek szélesebb körben is elfogadottak. Az egyik a lengyel földrajztudós, Jerzy Kondracki 1978-ban megjelentetett munkája, amely a kárpáti térség összterületét 208 ezer km²-re teszi, jóllehet bizonyos módosításokat igényel Ausztriában, Magyarországon és Szerbiában (2. ábra).

2. ábra

A Kárpátok Kondracki-féle lehatárolása

Forrás: Kondracki, 1978.

A másik a Világ Természetvédelmi Alap (WWF) 2001-ben közzétett Kárpátok-ökorégió térképe, amely a Kondracki-féle lehatároláshoz képest „karcsúbbnak” tűnik, amennyiben elsősorban az ökológiai élőhelyek kiterjedését veszi alapul (3. ábra). Ennek ellenére a Kárpátok térségét mégis majdnem pontosan ugyanakkorának veszi (209 ezer km²), mint Kondracki. Szerbiai és magyar része nem tükrözi kielégítő módon a Kárpátok vonulatát, így kiegészítésre szorul.

3. ábra

A Kárpátok-ökorégió

Forrás: World Wildlife Fund, 2001.

A legújabb lehatárolási kísérletek közül említést érdemel a bolzanói Európai Akadémia 2006-ban közzétett tanulmánya, amely széles körű áttekintést nyújt a hegyvidéki területek lehatárolásának módszertanáról és a kárpáti országok különböző földrajzi iskoláinak tudományos megközelítéséről (Streifeneder et al. 2006), de némi kritikával kell fogadni, mert főként a nemzeti megközelítések illesztésének problémakörével foglalkozik, és nem egy egységes szempontrendszer szerint jár el, ráadásul a szerbiai rész teljesen kidolgozatlan. A Kárpátok térségének összterületét 185 ezer km²-ben határozza meg.

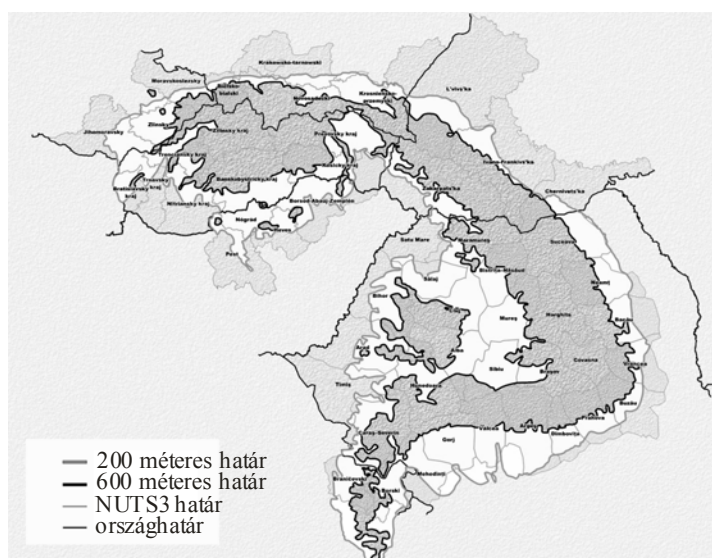
A Kárpátok keretegyezmény földrajzi hatályának meghatározásakor mindenképpen figyelembe kell venni az abban megfogalmazott elveket és célokat, és közösen elfogadott tudományos ismérrendszerrel kell felállítani a pontos lehatárolás érdekében, amely a legelfogadhatóbb nemzetközi módszertanon alapul.

A lehatárolásnál az egyik legnagyobb kihívás a fenntartható fejlődés dimenzióinak valósághű feltárása, amely nyilvánvalóan kompromisszumokat igényel a természeti és a politikai-közigazgatási határok megvonásakor, illetve azok összehangolásakor. Ebből következően bármely földrajzi lehatárolásnak kellőképpen rugalmasnak kell lennie, ötvözve a természet- és tájöldrajzi, valamint közigazgatási határokat, figyelemmel a gazdasági, társadalmi és környezeti viszonyokra, az adott vizsgálandó témakörökre és – nem utolsósorban – az adatok elérhetőségére, összevethetőségére.

Bármely lehatárolásnál mindemellett figyelembe kell venni a hegyvidékek és a kapcsolódó síkvidékek közötti funkcionális kapcsolatokat, és hasonlóképpen a hegyvidéki térségek szerves részeinek tekintendők – tengerszint feletti magasságtól függetlenül – a hegyek által közrefogott medencék és völgyek. Ennek figyelembevételével a 200 méteres tengerszint feletti magasság jelenti azt a földrajzi határt, amely az alföldi és a dombvidéki területek választóvonalára, és mint ilyen, a 600 méteres tengerszint feletti magasságot (az ábrán sötétszürkével jelölt területek) meghaladó hegyvidéki területek átmeneti zónájának (az ábrán fehér színnel jelölt területek) külső határa (4. ábra).

4. ábra

A Kárpátok térségének 200 és 600 méteres tengerszint feletti magasság szerinti lehatárolása és az érintett közigazgatási egységek

Megjegyzés: saját szerkesztés.

A 200 és 600 méteres szintvonal – helyenként jelentős – generalizálásával¹ kialakítható egy kompromisszumos megoldás a Kárpátok térségének lehatárolására. Ez az eljárás Pomázi–Szabó–Tiner–Zentai (2006) módszertanának (amelyet a Kárpátok magyarországi területének lehatárolására alkalmaztak) a teljes Kárpátokra való kiterjesztése. A vizsgálatok szerint a generalizált 600 méteres szintvonal által határolt terület nagysága 115,5 ezer km², amelyet 137,5 ezer km² terület övez, így a Kárpátok térségének generalizált 200 méteres szintvonallal határolt összterülete 253 ezer km². A mérés pontossága az alkalmazott 1:200 000 méretaránynál egy budapestnyi, azaz mintegy 500 km². A Kárpátok térségét érintő NUTS 3 szintű közigazgatási egységek összterülete mintegy 337 ezer km².

A természetföldrajzi lehatárolás az egyik legfontosabb lépés a területi adatgyűjtések aggregációs szintjének meghatározásához, ugyanis csak a lehatárolás ismeretében van módunk arra, hogy az érintett közigazgatási egységekre vonatkozó adatösszegzéseket elvégezzük. A Kárpátok előzőekben felvázolt lehatárolása alapján a különböző szintű területi egységek számát a 1. táblázat foglalja össze. A táblázat fő szabályként azokat a települési adminisztratív egységeket tartalmazza, amelyek területének nagyobbik hányada esik a generalizált 200 méteres lehatárolás vonalának belső oldalára.

1. táblázat

A Kárpátokat érintő különböző szintű közigazgatási egységek száma

Ország	NUTS 1 ^{a)}	NUTS 2 ^{a)}	NUTS 3 ^{a)}	LAU 1 ^{b)}	LAU 2 ^{b)}
Csehország	1	3	3	15	1 253
Lengyelország	2	3	4	24	200
Magyarország	2	2	4	56	538
Románia	–	7	27	201	1 854
Szerbia	–	–	5	25	763
Szlovákia	1	4	8	66	2 646
Ukrajna	–	–	4	58	5 313
<i>Összesen</i>	<i>6</i>	<i>19</i>	<i>55</i>	<i>445</i>	<i>12 567</i>

Megjegyzés: saját szerkesztés.

a) Az EU nomenklatúrája szerint. Magyarországon a nagyrégió, régió, megye felel meg ezeknek.

b) Az EU lokális területi egységei. Magyarországon a kistérség és a település felel meg ezeknek.

A táblázatokban a települési és kistérségi szinten szereplő számértékek csak iránymutatónak tekinthetők a jelenlegi helyzetben, hiszen a megfelelő természetföldrajzi lehatárolás települési szinten időigényes, és meglehetősen alapos helyi ismeretet kíván az adott országban. Ezt jól szemlélteti, hogy a Kárpátok magyarországi területére 538 település esik, ugyanakkor a 2006. évi önkormányzati általános választások napja előtt még csak 533 település volt, hiszen akkor vált önálló településsé öt korábbi településrész (Ipolyszög, Gibárt, Pálosvörösmart, Monorierdő és Somoskőújfalu). A függelék mutatja be a Kárpátok területét érintő NUTS területi egységek neveit, továbbá a hozzájuk tartozó kistérségek és települések számát.

¹ A generalizálás a térképészetben (és a térinformatikában) alkalmazott eljárás, amelynek segítségével úgy őrünk meg információkat, hogy közben az adatmennyiséget csökkentjük. Esetünkben, a lehatárolásnál, ha a kis léptékben pontos vonalakat vinnénk tovább a nagyobb léptékű ábrázolásban, akkor nagyon cikkcakkos vonalat kapnánk. Ennek "kismításával" állítjuk elő a generalizált vonalat, amely az adott méretarányban – tehát a célnak megfelelően – jól mutatja a lehatárolást, de nem vesz el a részletekben.

A vizsgálandó témakörök és mutatók

A Kárpátok keretegyezmény céljait kiindulási alapnak tekintve hosszabb távon az alábbi, regionálisan is kulcsfontosságú témakörökre kell a figyelmet összpontosítani, amelyek kiegészülhetnek más-más nemzeti prioritásokkal:

- életminőség,
- a helyi gazdaság fejlesztése,
- földvagyon,
- biológiai és táji sokféleség,
- területi tervezés,
- a természeti erőforrások fenntartható használata,
- fenntartható vízkészlet-gazdálkodás,
- fenntartható mező- és erdőgazdálkodás,
- fenntartható közlekedés- és infrastruktúra-fejlesztés,
- fenntartható turizmus,
- ipar és energetika,
- kulturális örökség és hagyományos tudás,
- környezeti információ és monitorozás,
- környezeti tudatosság és társadalmi részvétel.

A fenti témakörök kidolgozása különféle területi és egyéb adatbázisok széles körére támaszkodik, az adatok egy része valamilyen formában többnyire rendelkezésre áll, másokat azonban a Kárpátok-régió sajátosságait figyelembe véve kell előállítani és rendszerezni.

A következőkben a már bemutatott témakörökhöz kapcsolható mutatócsoportokat és mutatóköröket tekintjük át röviden annak szem előtt tartásával, hogy a használandó módszertan alkalmazásakor figyelembe kell venni az Európai Környezetvédelmi Ügynökség, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) és a UNEP eddig letisztult, megfelelő mutatókészletét. A mutatókészlet mutatócsoportokra, azok pedig mutatókörökre oszthatók. Ez utóbbiak tematizálják a mutatócsoport jellegzetességeit. A mutatóköröket alkotó egyes mutatókhoz tartozó időtávok meghatározásakor tekintettel kell lenni – többek között – az adatok elérhetőségére, összehasonlíthatóságára, megbízhatóságára és időszerűségére.

Ennek alapján az általános mutatócsoportba a földrajzi mutatók tartoznak, amelyek magukban foglalják a földhasználat-változást, az éghajlati és topográfiai jellemzőket stb. A népesedés mutatócsoport a folyamatokat leíró jelenségeket foglalja magában, beleértve a korszerkezetet, a településsűrűséget, a vándorlást stb. A gazdasági mutatócsoport mutatói megfelelő ismereteket nyújtanak a főbb makrogazdasági folyamatokról és az egyes ágazatok trendjeiről. Az infrastrukturális mutatók főként az idegenforgalmi és oktatási létesítményeket, az elérhetőséget, a közlekedési hálózatot stb. írják le. A társadalmi mutatócsoport tartalmazza például a foglalkoztatottsággal és a munkanélküliséggel, a fogyasztással és az egészségi állapottal kapcsolatos jellemzőket. A természeti erőforrások mutatócsoportja a természeti kincsek készleteivel és kitermelésével összefüggő dolgokat jellemzi. A környezettel kapcsolatos mutatóknak tartalmazniuk kell minden környezeti kérdést és témakört, például a levegő- és vízszennyezést, a mérgező anyagokat, a bioló-

giai és táji sokféleséget, az erdők egészségi állapotát, az ember okozta baleseteket és a természeti csapásokat stb. (2. táblázat).

2. táblázat

A mutatókészlet csoportosítása

Mutatócsoport	Mutatókör
Általános	Földrajzi mutatók
Népesedés	Demográfia Vándorlás
Gazdaság	Mező- és erdőgazdálkodás Bányászat és energetika Feldolgozóipar Közlekedés Idegenforgalom
Társadalom	Foglalkoztatottság és munkanélküliség Fogyasztás Egészségi állapot Kulturális értékek Környezeti demokrácia Városi és falusi környezet
Természeti erőforrások	Ásványvagyon Erdővagyon Földvagyon Víz készletek Biológiai és táji sokféleség Erőforrás-használat
Környezeti kérdéskörök	Éghajlatváltozás Sztratoszferikus ózonszökkenés Eutrofizáció Savasodás Mérgező anyagok Hulladék
Környezetbiztonság	Erdőtüzek Ár- és belvíz Szennyezett területek
Nemzetközi összevetés	Alpesi országok és más hegyvidéki területek

Megjegyzés: saját szerkesztés.

A mutatók kidolgozásához felhasználható főbb adatforrások három nagy csoportba oszthatók:

- Nemzeti és nemzetközi adatforrások (statisztikai évkönyvek, hivatalos honlapok, rendszeresen közzétett jelentések stb.) – „kemény” adatforrások;
- Interjúkon, dokumentumok áttekintésén alapuló szakértői összeállítások minőségi (kvalitatív) adatforrásai – „puha” adatforrások;
- A földrajzi információs rendszerekből (GIS) és távérzékelésből származó adatforrások.

Az adatgyűjtés folyamatában kulcskérdés a megfelelő mutatók konzisztenciájának biztosítása, ami elengedhetetlenül fontos a különböző országok adatainak összehangolásához. Ahol csak lehetséges vagy szükséges, az adatgyűjtést települési szinten (EU-nevezéktan szerint: LAU 2) célszerű elvégezni. Ugyanakkor számos mutató csak magasabb területi aggregációs szinten áll rendelkezésre, ami részben annak tulajdonítható, hogy néhány országban LAU 2 szinten a települések túlságosan kis méretűek. A közigazgatási határok időbeli változása néhány ország esetében további átfogó problémát jelent (például Szlovákia, Lengyelország). A különböző méretekből adódó problémát meg lehet úgy oldani, hogy egy főre vagy valamely egységre vetített mutatókat alkalmazunk, valamint százalékos megoszlás és index kiszámítása is szóba jöhet.

A földrajzi információs rendszerekből származtatott mutatók szintén fontos szerepet játszanak, jól kiegészítvén a különböző területi szinteken gyűjtött mennyiségi adatokat a statisztikákból ki nem gyűjthető, vagy különféle okokból összeilleszthetetlen adatokkal. Az Európai Unió Corine-programjai (felszínborítottság, élőhelyek, levegő) szintén megfelelő adatokat szolgáltathatnak az EU-tagországok esetében.

A trendelemzés időtávja a témakörtől és a rendelkezésre álló adatoktól függ. A gazdasági és társadalmi folyamatok trendjének elemzéséhez szükséges adatok többé-kevésbé hosszú idősorban rendelkezésre állnak, de sok gondot jelent ugyanezen időtávra a környezetre vonatkozó adatok összegyűjtése. Például Magyarországon rendszeres és megbízhatóan rendszerezett környezetiadat-gyűjtések az 1990-es évek elejétől folynak. A visszatekintés jelentős mértékben függ tehát az adatsorok teljességétől és összehasonlíthatóságától (például a módszertani változások megnehezítik a hosszú távú elemzések elvégzését).

A jelen vizsgálat adatháttérét biztosító feltárómunka során a fenti nehézségek közül különösen a területi közigazgatási rendszer időközbeni megváltozása jelentett gondot Szlovákia és Lengyelország esetében, továbbá a szerb és ukrán adatokhoz való hozzáférés sem volt akadálymentes. Ezek figyelembevételével az új EU-tagországok esetében főként az Eurostat regionális adatait használtam NUTS 2 és NUTS 3 szinten, míg Ukrajna és Szerbia esetében elsősorban a nemzeti adatforrásokra lehetett támaszkodni.

A Kárpátok egyes gazdasági és társadalmi folyamatai

A gazdasági és társadalmi folyamatok regionális elemzése nem képzelhető el azon főbb történelmi és politikai változások ismerete nélkül, amelyek a múlt század utolsó három évtizedében játszódtak le. Ráadásul e változások gyökerei messze visszanyúlnak a régmúltba, elegendő csak arra gondolunk Bibó István és Szűcs Jenő nyomán, hogy a nyugati és keleti kultúrkör közé szorult Kelet-Közép-Európának a Kárpátok vidékén élő népei olyan identitásbeli és kulturális együttélési problémákkal küszködnek mind a mai napig, amelyek egyúttal – legalábbis egyelőre – meghatározzák a gazdasági kapcsolatok fő sodrát is.

Valamennyi kárpáti ország (kivéve az akkori Jugoszláviát) tagja volt a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST) és a Varsó Szerződés katonai tömörülésnek. Ukrajna 1991. évi függetlenségének elnyeréséig a Szovjetunióhoz tartozott. A legtöbb országban mélyreható politikai változások zajlottak le 1989–1990-ben, aminek eredményeként szabad választást tartottak, létrehozták a plurális demokrácia és a hatalommeg-

osztás alapjait. 1993. január 1-jétől Csehszlovákia két független államra szakadt, Csehországra és Szlovákiára. Az 1990-es évek során a korábban egységes Jugoszlávia fokozatosan elvesztette területi integritását, és a balkáni háborúk sorozata zajlott le területén.

Az 1990-es évek elejétől négy ország (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) megkezdte közeledését az Európai Unióhoz és csatlakozási tárgyalásait. Mindez a 2004. május 1-jei csatlakozásukban csúcsondott ki. Románia a rögzített csatlakozási menetrend szerint 2007. január 1-jétől ugyancsak csatlakozott az EU-hoz. Ukrajna határozott euro-atlanti csatlakozási törekvései ellenére csak hosszabb távon képzelhető el az EU tagjaként. Szerbia esetében a közeljövőben a stabilitási és társulási szerződés jöhet számításba az EU-val.

Az iparfejlesztés, az intenzív mezőgazdaság és a közlekedés fejlesztése gyorsított ütemben zajlott, ami növekvő környezetterheléssel járt együtt. Az 1970-es és 1980-as években a korábbi évek növekedési üteme lelassult, és néhány országban (például Lengyelországban és Magyarországon) a külföldi adósságállomány nagyon magas szintet ért el. A Szovjetunió felbomlása után a hagyományos kereskedelmi és külkapcsolatok nagymértékben meggyengültek, és ezek az országok – eltérő ütemben – megkezdték átmenetüket a központi tervezésű gazdaságból a piacgazdaság felé, aminek egyik fő jellemzője az állami tulajdon magánosítása, valamint a külföldi tőkebefektetések ösztönzése volt.

Az 1990-es évek elején szinte valamennyi kárpáti országban a változásokat mintegy fél évtizedig tartó gazdasági visszaesés, növekvő szegénység és az életkilátások csökkenése követte. Az összes ország népességfogyással és elvándorlással néz szembe.

A gazdasági hanyatlás a környezeti összerhelés csökkenésével és a környezetminőség javulásával párosult. Az 1990-es évek végére néhány ország elérte az 1980-as évek végére jellemző gazdasági kibocsátást, mások még mindig a gazdasági kilábalás és stabilizáció szakaszában vannak. Valamennyi ország számára a legnagyobb kihívás a gazdasági növekedésnek és a modernizációnak a környezetterhelésektől való szétválasztása.

Népesség

A Kárpátok térsége mintegy 35 millió fős népességével az érintett országok teljes lakosságából több mint 20%-kal részesedik. A terület demográfiai folyamataira az 1980-as évek elejétől általában a népességszám csökkenése a jellemző, amely egyaránt fakad természetes fogyásból és területközi migrációból, vándorlási veszteségből. A Kárpátok magyarországi területe például 1970-től 1980-ig még a jelentős (6% feletti) népességszám-növekedés színterén volt, majd a folyamatos népességfogyás miatt 2005 elejére lényegében ugyanannyi lakosa lett, mint 35 évvel ezelőtt. A népességfogyás mértéke a Kárpátokban területileg eltérő módon alakult, ami elsődlegesen a kelet–nyugati irányban hosszan elnyúló térség egyes részeinek különböző demográfiai struktúrájára, valamint gazdasági-társadalmi fejlődési pályájukban évtizedek óta tapasztalható jelentős különbségekre vezethető vissza.

Az utóbbi évtizedben a negatív demográfiai tendencia szinte az egész Kárpátok-térségben folytatódott: az átlagos népességcsökkenés – a két legutóbbi census adatai alapján – 4,5% volt. Népeség-növekedés mindössze két területen, Pest megyében (8,7%) és az ukrán Zakarpats'ka oblastban (0,5%) volt megfigyelhető, az előbbi kézenfekvő

magyarázata a budapesti agglomeráció vonzása. A legnagyobb népességfogyás a romániai Caras-Severin és Hunedoara megyében volt (11,5%), de Szerbiában is meghaladta a 9%-ot.

Az eltérő jellegű demográfiai tendenciák eredményét jól tükrözi a népességi arányok régiórészek közötti megoszlása: Romániában és Szerbiában messze az átlagot meghaladó volt a népességfogyás, míg Csehország és Ukrajna esetében átlag alatti volt ez a mutató.

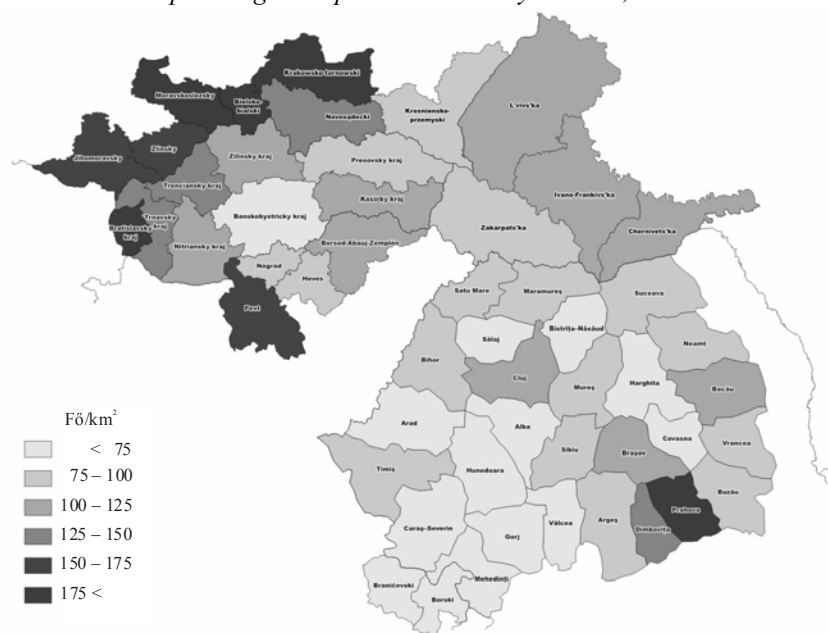
A Kárpátok térségében élő emberek többsége román és ukrán (ők az össznépesség felét teszik ki), de sok lengyel, szlovák, magyar, cseh is él itt. A Kárpátokban élő számos nemzeti és etnikai kisebbség a többségi népességbe ágyazva tovább tartkítja a kulturális képet.

A Kárpátokban nagyszámú roma népesség él, különösen Kelet-Szlovákiában, Észak-Magyarországon, Nyugat-Ukrajnában és Észak-Romániában. Ezek a térségek az adott ország legszegényebb területei közé tartoznak, ahol magas a munkanélküliségi arány, és a gazdasági fejlettség is elmarad az országos átlagtól. Az itt élő népcsoportok a szegénység áldozatai, sok esetben társadalmilag kirekesztettek, és megkülönböztetésben van részük.

A Kárpátok térségét érintő NUTS 3 közigazgatási egységek szintjén a népsűrűség átlagos értéke 2005-ben közel 106 fő/km^2 volt, és területről területre jelentősen eltérő. A legsűrűbben lakott összefüggő területek a cseh és a lengyel Kárpátokban találhatók, ahol a népsűrűség jóval meghaladja a 175 fő/km^2 értéket. A legritkábban lakott területek Romániában vannak, ahol helyenként 75 főnél is jóval kevesebben jutnak egy négyzetkilométerre (5. ábra). A legsűrűbben és legritkábban lakott területek egymáshoz viszonyított fajlagos értékei a hétszerest meghaladó mértékűek.

5. ábra

Népsűrűség a Kárpátokban és környezetében, 2005

Megjegyzés: saját szerkesztés.

Településszerkezet és városodás

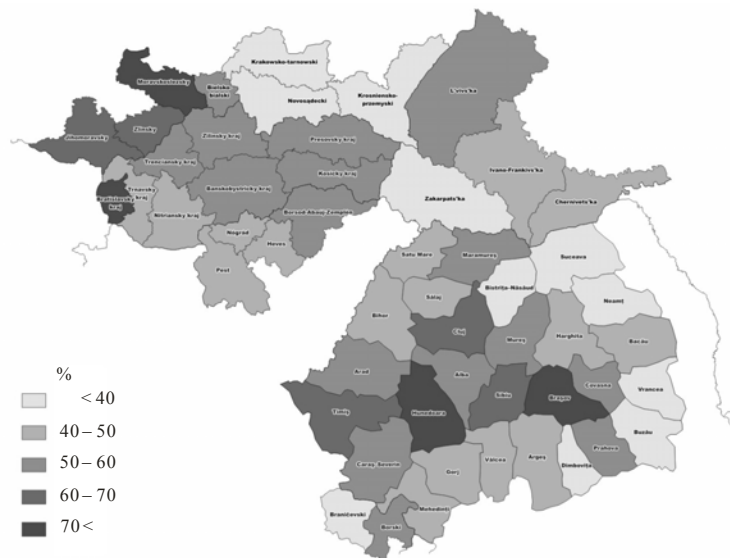
A Kárpátok területén élő népcsoportok évszázados együttéléséből összeszövődött hagyományos (néprajzi-történeti) kapcsolati háló csomópontjaiban kialakult városok megerősítették a Kárpátok térségének és a kapcsolódó területeknek (a Kárpát-medencének és a Kárpátok külső gyűrűjének) civilizációs hálóját. Az alföldi részek és a hegyvidékek határán eltérő adottságokkal rendelkező tájak jelentős erőforrásaira épülve erős régiók alakultak ki. A történelem viharai által legkevésbé megtépzott régiókban a civilizációs háló kedvező hatása mutatkozik meg az azonos karakterű térségek együttműködésében. Például a Felvidék és Csehország esetében viszonylag zökkenőmentes gazdasági integráció alakult ki, de említhetjük a Kárpátok Eurorégiót is, amelyről később még esik szó.

A Kárpátok-térségben mintegy 12 500 település található, közülük közel 570 város. A régióhoz tartozó megyerészek településszerkezetét a kis lélekszámú falvak túlsúlya jellemzi, emiatt a 100 km²-re jutó települések száma 3,8, ami magasabb a szomszédos alföldi térségek értékénél.

A városok területi elhelyezkedése alapján a régión belül az urbánus jellegű (120 fő/km² feletti népsűrűségű) térségek két tömböt formálnak. Az elsőbe a cseh területek és Pozsony környéke tartoznak, ahol a városi népesség jóval meghaladja a 60%-ot, a másik – kevésbé összefüggő – tömbbe a Déli-Kárpátok vidéke tartozik. Az 50%-ot meghaladó városi népességű területek Szlovákiában összefüggő tömböt alkotnak, amelyhez csatlakozik még Magyarországról Borsod-Abaúj-Zemplén megye. A román Kárpátokban a városi népesség aránya alapján kirajzolódó kép inkább mozaikot mutat, semmint tömbösödést (6. ábra).

6. ábra

A városi népesség aránya a Kárpátokban és környezetében, 2000

Megjegyzés: saját szerkesztés.

A régió városállományának térszerkezete kétpólusú. A sűrűsödés a régió északnyugati, illetve déli részén figyelhető meg. A Kárpátok térségében fekvő városok egyötöde a csehországi és szlovákiai, egyharmada a román részen található.

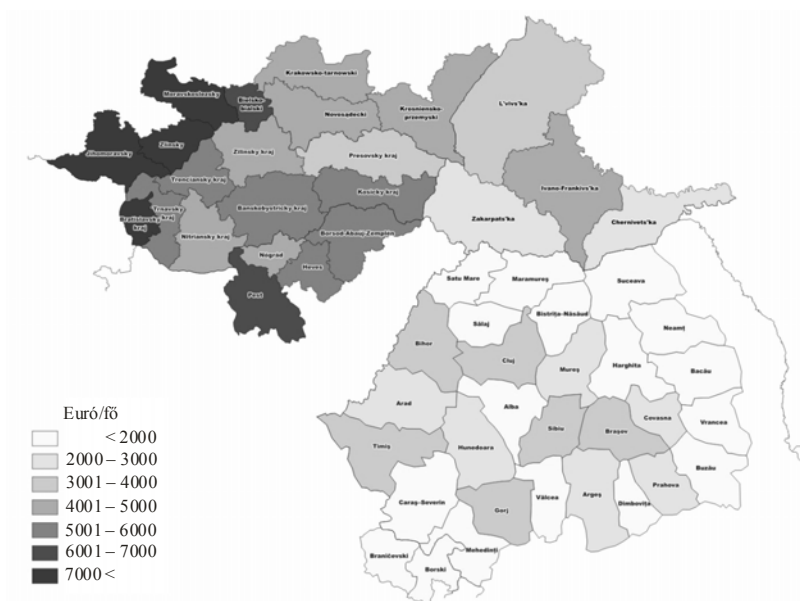
A Kárpátok térségében fokozódik a vidéki és városi területek közötti egyenlőtlenség. A folyamatnak több oka van: a vidéki életminőség romlása, a mezőgazdasági termelés hanyatlása, a foglalkoztatási és infrastrukturális szerkezet hiányossága. A vidéki élet feltételeinek romlása a gazdasági és társadalmi átmenet időszakában az egész Kárpátok térségében érzékelhető volt, ami a népességvándorlás erősödésében, a nők arányának növekedésében és a korszerkezetnek az idősök felé való elbillenésében jelentkezett.

Regionális gazdasági különbségek

Az egy főre jutó GDP alapján a fejlettségbeli különbségek legalább két, jól érzékelhető tengelyt mutatnak: az egyik északnyugat–délkeleti, a másik pedig nyugat–keleti irányú. A legfejlettebb a cseh Kárpátok, a Bratislavský kraj és Közép-Magyarország régió területe (7000 euró/fő fölött), ezt követi a Bielsko-bialski, a szlovák Kárpátok (a Presovský kraj kivételével), és Borsod-Abaúj-Zemplén megye (5000–6000 euró/fő). A román Kárpátok megyéiben ez az érték nem haladja meg a 4000 euró/fő-t, átlagban 2500 euró/fő nagyságú (7. ábra).

7. ábra

Az egy főre jutó GDP a Kárpátokban és környezetében, 2004

Megjegyzés: saját szerkesztés.

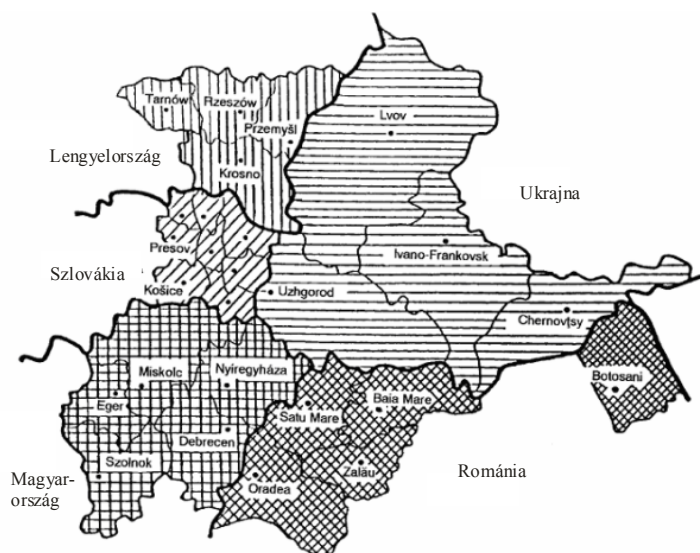
A határokon átnyúló együttműködés egyre fontosabb szerephez jut a regionális fejlesztésekben. Az 1993-ban létrehozott Kárpátok Eurorégió volt az első, egykori szocialis-

ta országok közötti régiós együttműködés, amely öt kárpáti országot érint (Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Románia és Ukrajna) (8. ábra).

Az eurorégió relatív elmaradottságát jelzi, hogy a mezőgazdaságból élők aránya viszonylag magas, és kicsi az iparosodottság mértéke, továbbá a szolgáltatás is fejletlenebb az átlagnál, különösen Ukrajnában és Lengyelországban. Egy másik mutató szerint a mezőgazdasági népességhez viszonyítva kicsi a termelés értéke, ami alacsony termelékenységre utal. Ez részben a mezőgazdaságból élők túlsúlyára és társadalmi-gazdasági szempontból hátrányos helyzetre vagy – Lengyelország esetében – a gyenge talajminőségre vezethető vissza (Süli-Zakar 1999).

8. ábra

A Kárpátok Euro régió

Megjegyzés: saját szerkesztés.

Mezőgazdaság

A Kárpátok-régió nagy részén – döntően a hegy- és dombvidéki jellegből eredően – a mezőgazdaság termelési feltételei kedvezőtlenebbek az alföldi régiókhoz képest, és fokozott mértékben követelik meg a táji adottságokhoz való alkalmazkodást a gazdálkodóktól. Ugyanakkor az igen változatos talajviszonyok a domborzati és regionális éghajlati feltételeknek megfelelően sokszínű mezőgazdasági termelés lehetőségeit teremtik meg, főként a folyóvölgyekben és a hegységek lábainál.

Az államszocializmus idején a nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása drasztikusan megváltoztatta a régió mezőgazdaságának termelési szerkezetét. A vegyes művelésű, kis parcellák helyét még a dombvidékeken is átvették a nagy kiterjedésű, tagolatlan szántóföldek. Az 1960-as években a nagyüzemi módszerek alkalmazása miatt az akkori nedves területekről eltűntek a vizek, tönkrementek az erdők, kiterjedtebbé vált az erózió, és drámai mértékben megváltozott a Kárpátok egyes térségeinek tájképe.

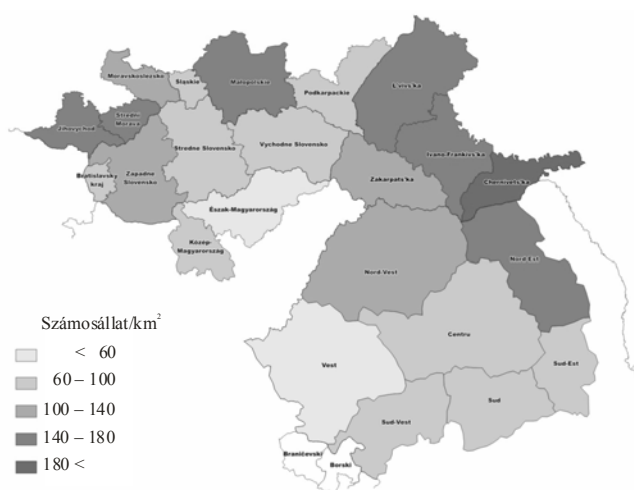
A mezőgazdaság tulajdoni és termelési szerkezetváltása rossz gazdasági állapotban találta a mezőgazdasági üzemeket, az állami gazdaságokat, a termelősövetkezeteket és az egyéni termelőket, ami ezt az agrárszempontból egyébként is hátrányos helyzetű régiót különösen érzékenyen érintette. A birtokszerkezetben az 1990-es évek közepétől lassú koncentrálódási folyamat figyelhető meg. A régió mezőgazdaságában az intenzív termelés az 1990-es években került hullámvölgybe, amit a növényvédő szerek és műtrágyák használatának nagymérvű szűkülése kísért. Az 1990-es évek közepétől kezdve a műtrágya-felhasználás ismét növekedésnek indult, miközben a növényvédő szerek alkalmazása továbbra is alacsony szinten maradt. Ezek a nemzeti szinten megmutatkozó tendenciák a Kárpátok területén is minden bizonnyal hasonló lefutásúak voltak, de erre vonatkozólag területi adatok nem állnak rendelkezésre.

A mezőgazdaság sorsának alakulása azért fontos, mert az ágazat jelentős szerepet játszik a térség kiterjedt aprófalvas és periferikus helyzetű térségeinek társadalmi-gazdasági életében. Ennek oka, hogy az anyagi lehetőségek és a szocio-kulturális hagyományok szinte egyetlen lehetőségként kínálják a társadalom széles, képzettségben és jövedelemben egyaránt leszakadó rétegének az agrárgazdálkodást. Az ágazat további szerepsökkenése viszont a döntően agrárprofilú falusi térségek leszakadását súlyosbítja, hozzájárulva a regionális jellegű szegénység fennmaradásához.

A stagnáló mezőgazdasági teljesítményekben jelentős szerepet játszik, hogy a tenyésztett állatfajok (szarvasmarha, sertés, baromfi) egyedeinek száma az elmúlt időszakban csökkent vagy szinten maradt, növekedés csak a juhállományban következett be. Az állatsűrűség a legtöbb kedvezőtlen adottságú kistérségben (dombvidéken) alacsony. A 2005. évi adatok szerint a Kárpátok számosállatállomány-sűrűsége az ukrán Chernivets'ka régióban volt a legnagyobb (180 db/km² fölött), miközben a legritkább állományok Észak-Magyarországon és a román Vest régióban voltak (60 db/km² alatt) (9. ábra).

9. ábra

Számosállat-állomány a Kárpátokban és környezetében, 2005

Megjegyzés: saját szerkesztés.

A Kárpátok sok körzetében – főként a kedvezőtlenebb adottságú területeken – felhagytak a földműveléssel. Ezek a területek többnyire az erdőhatárhoz közel eső, meredek térszínek voltak, így gyorsan megindult a visszaerdősülés. Néhány területen a legeltetés sűrűsége nem elegendő a fajgazdag rétek és hagyományos gyümölcsösök fenntartásához. Például a lengyel Tátrában a juhászokat helyben történő sajtkészítésre ösztönzik annak érdekében, hogy elősegítsék az igény kialakulását. A román Kárpátokban a legeltetés még jóval elterjedtebb, mint a hegláncolat más vidékein. A hosszú ideje tartó erdőirtások hozzájárulnak a Kárpátok lábainál tapasztalható erózióhoz, és az utóbbi évtizedekben a nem megfelelő mezőgazdasági módszerek is növelték a földcsuszamlások és iszaplavínák előfordulásának gyakoriságát.

A földhasználatban lévő különbségek azt mutatják, hogy például a Kárpátok szlovák részén a szántóterületek aránya kétszer akkora, az erdőterületek részesedése pedig kisebb, mint a területi átlag (UNEP–ISCC 2006). Romániában a külterjes hegyvidéki gazdálkodás miatt kiemelkedően magas a rétek és kaszálók részaránya.

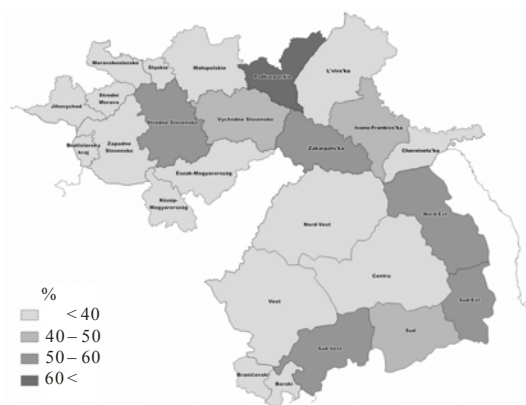
A Kárpátok hegyvidékein lévő mezőgazdasági területek mindaddig a biológiai sokféleséget megőrző fontos területeknek tekinthetők, amíg a gazdálkodási terület elég kis méretű, változatos művelésű, a terület eltartóképességéhez igazodó, és a helyi feltételeknek megfelelő marad.

Erdőgazdálkodás

Az erdőgazdálkodás fontos ágazat a kárpáti országokban, különösen Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában. A térség szántóterületeinek viszonylag alacsony arányát ellensúlyozzák a kiterjedt erdőterületek. 2005-ben a Kárpátok térségében az erdőterület összességében elérte a 140 ezer km²-t, ami átlagban 42%-os erdősültséget jelent, de széles határok (22–64%) között mozog NUTS 2 szinten (10. ábra). A legerdősültebb a lengyel Podkarpackie régió (60% fölött), 50–60% közötti erdősültséggel rendelkezik a szlovák Stredne Slovensko, az ukrán Zakarpát'ska, a román Nord-Est, Sud-Est és Sud-Vest régió. Összehasonlításképpen az összeurópai erdősültség 44%-os (MCPFE 2003).

10. ábra

Erdősültség a Kárpátokban és környezetében, 2004

Megjegyzés: saját szerkesztés.

Magántulajdonú erdők a legnagyobb arányban Szlovákiában találhatók (51%), ugyanakkor Ukrajnában valamennyi erdő állami tulajdonban van. A kárpáti országok többségében az erdők magánkézbe adása vagy régi tulajdonosaiknak való visszaszolgáltatása folyamatban van.

Az erdőgazdálkodási gyakorlat országról országra változik, és általában nincs összhangban a vízgazdálkodási kérdésekkel, kivéve az integrált földhasználat-rendszeren belüli nagyon szoros kapcsolatot. Az erdők kihasználásának gyakori módja a szálalás, míg a tarvágást csak korlátozott területekre és néhány fafaj esetében engedélyezik.

Az éves folyónövedék és az évi fakitermelés egyensúlya jellemzi az állófakészlet fenntarthatóságát. A hasznosítási arány (a fakitermelés az éves folyónövedék százalékában kifejezett értéke) Ukrajnában a legalacsonyabb (33%), míg Csehországban a legmagasabb (71%) (MCPFE 2003).

Ukrajnában az elégtelen intézkedések miatt az erdőket néha túlzott mértékben hasznosították a szovjet időszak idején. Jelenleg a fiatal erdők és a kiirtott erdők területe meghaladja az 50%-ot, miközben a vágásérett erdők alig 11%-ot tesznek ki, a szükséges 25% helyett. Az újraerdősítés kivitelezésével kapcsolatban problémák merülnek fel. Mindeközben az árvízveszély növekszik főleg a Tisza, de a Dnyeszter vízgyűjtőjén is (CIUS 2006).

A fafeldolgozás visszaesőben van a hagyományos piacok szűkülésével és az elavult technológiák alkalmazása következtében. Az ukrán Kárpátokban a Tisza vízgyűjtőjén évente 500 ezer m³ fát termelnek ki a helyi munkaerőt foglalkoztató kis- és közepes vállalkozások. A legtöbbször azonban a kitermelési módszerek nem követik a környezetvédelmi előírásokat, és az illegális fakitermelést is széles körben folytatják. Romániában a gyenge érdekérvényesítésű erdőgazdálkodási ágazat és a gazdasági kényszerek vezetnek oda, hogy a faipari termelés céljára nem fenntartható módon termelik ki az alapanyagot.

A Kárpátok térségében vannak még érintetlen vagy alig bolygatott erdők, legnagyobb részarányban az ukrán Kárpátokban. Azonban a Kárpátok erdei folyamatos veszélyben vannak a tulajdonlási kérdések és az erdőgazdálkodási gyakorlat miatt. A jogszabályok túlzottan a fakitermelés szabályozására irányulnak, és kevésbé érintik az erdei ökoszisztémák kezelésének felelősségét. Valamennyi kárpáti országban gyakori jelenség a nem fenntartható fakitermelés, a tarvágás, nem őshonos fajok telepítése vagy az erdőtelepítés elmaradása.

Közlekedés

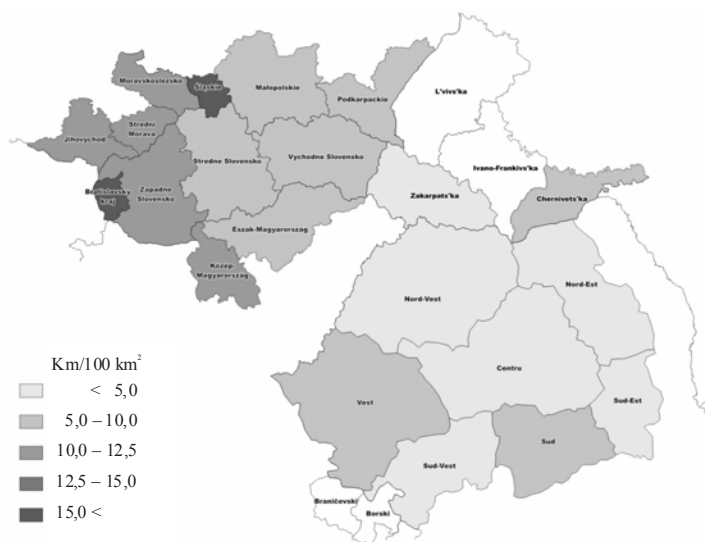
A Kárpátok térségében a közlekedés közúton és vasúton bonyolódik le. A vízi közlekedés nem számottevő, a regionális és nemzetközi légi közlekedés azonban bővülőben van (Ostrava, Poprád, Kassa, Krakkó, Nagybánya, Kolozsvár, Szeben, Suceava, Marosvásárhely, Chernivtsi, Ivano-Frankivsk, Lviv, Ungvár).

A térség vasúthálózata lassú ritkulást mutat a fenntartásra biztosított költségek csökkenése miatt, miközben a közúthálózat fejlesztése, autópályák és autóutak (E60, E671, E673, E68, E70, E71, E79 és E81) építése nagy léptekkel zajlik. A statisztikai adatok szerint a Kárpátok északnyugati és északi térségében található a legsűrűbb közúthálózat, amely a román, ukrán rész sűrűségének mintegy négyszerese. Ugyancsak nagy területi különbség látható a vasúthálózat-sűrűség esetében is: itt a cseh, a nyugat-szlovák és a

lengyel Slaskie régiók hálózatsűrűsége mintegy háromszorosa a román és ukrán hálózat-sűrűségnek (11. ábra). A területi különbségek kialakulásának nemcsak gazdasági okai vannak, hanem geomorfológiai adottságok is befolyásolják. A területi különbségek ellenére is jól érzékelhető, hogy a személy- és teherforgalom jelentős része a közutakra tevődik át, függetlenül a gazdasági jólét szintjétől.

11. ábra

Vasúthálózat-sűrűség a Kárpátokban és környezetében, 2006

Megjegyzés: saját szerkesztés.

A Kárpátok térségét több, tervekben szereplő páneurópai folyosó szeli át, amelyek megvalósításakor körültekintően kell eljárni a Kárpátok ökológiai folyosóinak megőrzése céljából:

- IV. számú: Berlin–Nürnberg–Prága–Budapest–Arad–Bukarest–Constanza/Istanbul/–Szaloniki
- V. számú: Velence–Trieszt–Ljubljana–Maribor–Budapest–Ungvár–Lviv–Kijev
- V/A számú: Pozsony–Zsolna–Kassa–Ungvár
- VI. számú: Gdańsk–Katowice–Zsolna/Brno

A Kárpátok lakosságának viszonylag alacsony mobilitási potenciálját jelzi az 1000 főre jutó személygépkocsi-ellátottság értéke. A kárpáti országok személygépkocsi-állománya az 1995. évi 16 millióról 2006-ra 32 millió fölé emelkedett. A területi adatok alapján megállapítható, hogy 2006-ban a lengyel régiókban átlagban 44 db/100 fő, a román területeken pedig 15 db/100 fő volt az állomány nagysága, majdnem háromszoros az arány. Meg kell említeni az egyetlen kiugró régiót a térségből, Közép-Magyarország régiót (80 db/100 fő), ahol Budapest hatása torzítja jelentősen az átlagos jelleget. A román Sud régió 9 db/100 fő értékkel jelentősen elmarad a Kárpátok térségének többi régiójától.

Idegenforgalom

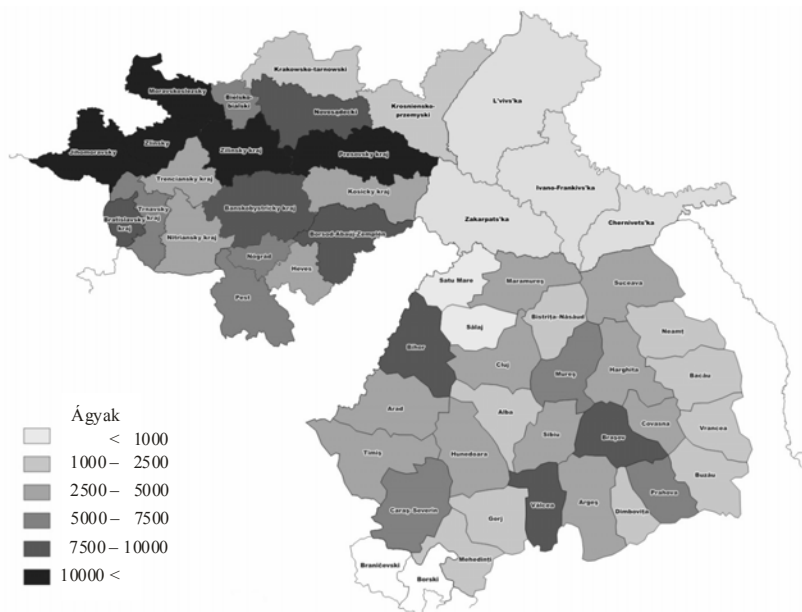
A Kárpátok területét változatos természeti adottságai (a hegyvidéki táj esztétikai értékei, barlangok, tavak, gyógyvizek, erdők, állatvilág stb.), valamint gazdag történelmi, építészeti és kulturális hagyományai a külföldi és a belföldi turizmus fontos célterületévé teszik.

Növeli a régió idegenforgalmi vonzerejét a nemzeti parkok és természetvédelmi területek létesítése, de főként a turizmus speciális ágainak (gyógyturizmus, falusi turizmus, gasztronómiai és borturizmus, konferenciaturizmus) megjelenése, amelyek terjedése a régió belül is a rendszerváltás utáni időszakban gyorsult fel.

A Kárpátok térségében négy bioszféra-rezervátum és 33 nemzeti park van, együttes területük mintegy 10 500 km², amely az összterületnek több mint 3%-a. 2006-ban az UNESCO világörökség-listáján 26 kárpáti kulturális és természeti helyszín szerepelt. Az egészséges éghajlat, a természeti szépség, a meleg vízű források kiváló lehetőségeket teremtenek az egészségmegőrző és jóléti fejlesztésekhez. A legismertebb fürdők Magyarországon Miskolc-Tapolca, Szlovákiában Piešťani, Ukrajnában Krynycsia és Bardejov, Romániában Tusnádfürdő és Herkulesfürdő.

12. ábra

A szállásférőhelyek száma a Kárpátokban és környezetében, 2006

Megjegyzés: saját szerkesztés.

Amikor a Kárpátokra tekintünk, hangsúlyozni kell, hogy az országok közötti területi különbségek, sőt egy országon belüli különbségek is jelentősek. Például a Kárpátok északi területein (a Tátra lengyel és szlovák oldalán) komoly terhelést jelent a növekedő

turistaforgalom, ugyanakkor a délkeleti rész vendégforgalma jóval, akár nagyságrenddel kisebb.

A térség idegenforgalmi potenciáljának hatékony hasznosítása megfelelő mennyiségű és minőségű szálláshelykínálatot, jó közlekedési elérhetőséget, európai színvonalú idegenforgalmi szolgáltatásokat és gazdag programkínálatot igényel, aminek a régió még az ezredforduló után is csak részben képes eleget tenni. A szállodai férőhelyek számát mint az idegenforgalmi infrastruktúra egyik mutatóját a 12. ábra szemlélteti. Ezen jól látható a cseh, szlovák és lengyel régiók átlagosnál jobb ellátottsága, és a fejlesztési szükséglet a lemaradásban lévő régiók tekintetében.

A vendégszámnövelésnek fő gátjait a Kárpátok nagyobb részén a turisztikai alapinfrastruktúra alacsony fokú kiépítettsége, a komplex turisztikai termékek hiánya, az utak rossz minősége, a ritka és kényelmetlen tömegközlekedés, valamint az európai színvonalú szálláshelyfajták hiánya jelenti. A viszonylag alacsony és térben igen egyenlőtlenül megoszló vendégszámból következik, hogy a turisták régióban töltött ideje (a vendégéjszakák teljes száma) csekély.

A gazdaságilag és földrajzilag periferikus kárpáti területek évekig képtelenek voltak versenyre kelni a központilag támogatott, nagyobb hasznot ígérő turistaközpontok támogatásával, és most sem sokkal könnyebb a helyzetük, de az infrastruktúra javulásával a körülmények is jobbá válnak. A kárpáti országok gazdaságfejlesztésének középpontjába a turizmus fejlesztése is beletartozik. Délkelet-Lengyelország, a cseh Kárpátok, Kelet-Szlovákia, Nyugat-Ukrajna és Északkelet-Magyarország mélyen gyökerező kulturális, kereskedelmi és politikai hagyományokat ápol, amelyekre nagy biztonsággal lehet építeni.

Az idegenforgalom gazdasági vonzereje sok közösséget – különösen az északi Kárpátokban – arra sarkall, hogy újabb és újabb turistalétesítményeket építsenek, és a közúthálózatot is bővítsék, fejlesszék. Ezek a programok a meglévő élőhelyek feldarabolódásához vezethetnek, és ezzel éppen az a vonzó érték mehet tönkre, amelynek megközelíthetőségét a fejlesztésekkel kívánják elősegíteni.

Összefoglalás

A Kárpátok térsége sajátos kulturális és történeti vonásokkal, földrajzi és társadalmi egységgel rendelkezik, ahol sokféle kultúra találkozik és hat egymásra, amelyek együttesen elválaszthatatlan keveréket alkotnak.

A Kárpátok térségének területi tagozódását a nemzetállami megközelítések mellőzésével, a természetes ökológiai és hosszú idő alatt stabilizálódott történeti-logisztikai központokból kiinduló civilizációs (szolgáltatási, munka- és tökekapcsolati) hálók helyreállításával vagy újak kialakításával lehet megfelelően értelmezni. A tanulmány erre tett kísérletet a lehatárolási elvek és módszerek bemutatásával. Ennek alapján megállapítottuk, hogy a Kárpátok térségének jelenkori megújulását, a mintegy háromszázharmincezer négyzetkilométernyi térség összes adottságát egységes keretek és szempontok alapján vizsgálva lehet megítélni, továbbá az egyes részek összessége nem teszi ki az egész adottságait azok kapcsolati hálója nélkül.

Az utóbbi időszakban bekövetkezett természeti és emberi eredetű csapások (például tiszai árvizek és ciánszennyezés) hatásainak mérséklésében jelentős szerepet játszhat a

térség korábban egységes, ma még kicsit szakadozott civilizációs és együttműködési hálójának megerősítése.

A fentiek szem előtt tartásával az itt bemutatott eredmények megfelelő kiindulópontul szolgálhatnak a további szisztematikus munka folytatásához (például a teljes lehatárolás finomítása települési szinten), továbbá a vázolt nehézségeken túllépve az adatfeltárás folytatásához, és végső soron információs rendszerbe történő integrálásához.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönettel tartozik a tanulmányban szereplő tematikus térképek elkészítéséért dr. Zentai László tanszékvezető egyetemi tanárnak (ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék), továbbá dr. Pomázi István szakmai főtanácsadónak (Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium) a tanulmány egy korábbi változatához fűzött megjegyzéseierért.

IRODALOM

- CIUS (Canadian Institute of Ukrainian Studies) (2006): Internet Encyclopedia of Ukraine. <http://www.encyclopediaofukraine.com>
- Huddleston, B. et al. (2003): Towards a GIS-based analysis of mountain environments and populations. FAO, Rome
- Kondracki, J. (1978): Karpaty, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa
- Kormányrendelet a Kárpátok védelméről és fenntartható fejlesztéséről szóló keretegyezmény kihirdetéséről (310/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet)
- MCPFE (Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe) (2003): State of Europe's Forests 2003: The MCPFE Report on Sustainable Forest, Management in Europe, Vienna
- Pomázi István – Szabó Elemér – Tiner Tibor – Zentai László (2006): A Kárpátok magyarországi területe, KvVM–UNEP/GRID–Budapest, Budapest
- Streifeneder, Th. – Eiselt, B. – Ruffini, F. (2006): Implementing an International Mountain Convention: An Approach for the Delimitation of the Carpathians Convention Area, European Academy, Bolzano (kézirat)
- Süli-Zakar István (1999): Socio-geographical transition in the rural areas of the Carpathian Euroregion, GeoJournal. 46, 193–197
- UNEP–ISCC (2006): Policy Consultation on Sustainable Agriculture and Rural Development In the Carpathians, prepared by Kanianska, R., Maryshkevych, O., Burdusel, E., Vienna
- World Wildlife Fund/Carpathians Ecoregion Initiative (2001) *The Status of the Carpathians*, Bratislava
- Az Eurostat regionális adatbázisai: epp.eurostat.ec.europa.eu
- A nemzeti statisztikai hivatalok honlapjain elérhető regionális adatbázisok:
- Csehország: www.czso.cz
 - Lengyelország: www.stat.gov.pl
 - Magyarország: portal.ksh.hu
 - Románia: www.insse.ro
 - Szerbia: statserb.sr.gov.yu
 - Szlovákia: portal.statistics.sk
 - Ukrajna www.ukrstat.gov.ua

Függelék

A Kárpátok NUTS-térségei és a kistérségek, települések száma

Kód	NUTS 2	NUTS 3	LAU 1	LAU 2
Csehország			15	1253
CZ0				
CZ06	<i>Jihovýchod</i>			
CZ062		Jihomoravsky	6	647
CZ07	<i>Stredni Morava</i>			
CZ072		Zlinsky	4	304
CZ08	<i>Moravskoslezsko</i>			
CZ080		Moravskoslezsky	5	302
Lengyelország			24	200
PL2				
PL21	<i>Malopolskie</i>			
PL211		Krakowsko-tarnowski	4	33
PL212		Nowosadecki	9	80
PL22	<i>Slaskie</i>			
PL225		Bielsko-bialski	3	37
PL3				
PL32	<i>Podkarpackie</i>			
PL322		Krosniensko-przemyski	8	50
Magyarország			32	533
HU1				
HU10	<i>Közép-Magyarország</i>			
HU102		Pest	8	69
HU31	<i>Észak-Magyarország</i>			
HU311		Borsod-Abaúj-Zemplén	12	270
HU312		Heves	6	68
HU313		Nógrád	6	126
Románia			201	1854
RO01	<i>Nord-Est</i>			
RO011		Bacau	8	84
RO014		Neamt	4	72
RO015		Suceava	8	99
RO02	<i>Sud-Est</i>			
RO022		Buzau	4	81
RO026		Vrancea	5	63
RO03	<i>Sud</i>			
RO031		Arges	6	95
RO033		Dambovita	6	78
RO036		Prahova	14	86
RO04	<i>Sud-Vest</i>			
RO042		Gorj	7	63
RO043		Mehedinti	5	59
RO045		Valcea	10	75
RO05	<i>Vest</i>			
RO051		Arad	8	66
RO052		Caras-Severin	8	69
RO053		Hunedoara	14	55
RO054		Timis	7	75

(A tábla folytatása a következő oldalon)

(Folytatás)

Kód	NUTS 2	NUTS 3	LAU 1	LAU 2
<i>RO06</i>	<i>Nord-Vest</i>			
RO061		Bihor	9	91
RO062		Bistrita-Nasaud	4	56
RO063		Cluj	6	75
RO064		Maramures	8	63
RO065		Satu Mare	4	57
RO066		Salaj	4	56
<i>RO07</i>	<i>Centru</i>			
RO071		Alba	11	63
RO072		Brasov	10	47
RO073		Covasna	5	34
RO074		Harghita	9	52
RO075		Mures	8	88
RO076		Sibiu	9	52
Szlovákia			66	2646
SK0				
<i>SK01</i>	<i>Bratislavsky</i>			
SK010		Bratislavsky	2	43
<i>SK02</i>	<i>Zapadne Slovensko</i>			
SK021		Trnavsky	5	148
SK022		Trenciansky	9	276
SK023		Nitriansky	5	242
<i>SK03</i>	<i>Stredne Slovensko</i>			
SK031		Zilinsky	11	315
SK032		Banskobystricky	13	516
<i>SK04</i>	<i>Vychodne Slovensko</i>			
SK041		Presovsky	13	666
SK042		Kosicky	8	440
Szerbia			25	763
		Borski	4	90
		Braničevski	8	189
		Nisava	5	205
		Pomoravlje	4	106
		Zajecar	4	173
Ukrajna			58	5313
UA-21		Zakarpats'ka	13	899
UA-26		Ivano-Frankivs'ka	14	1233
UA-46		L'vivs'ka	20	2521
UA-77		Chernivets'ka	11	660

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai évkönyvek.

Megjegyzés: Ukrajna esetében az ISO 3166-2 kódok szerepelnek.

Kulcsszavak: Kárpátok, földrajzi lehatárolás, mutatókészlet, határon átnyúló együttműködés.

Resume

In 2003, seven Carpathian countries signed the Carpathian Framework Convention. For the sake of its implementation a correct definition of the geographical scope was necessary. The main purpose of this paper is to present the delimitation of the Carpathians as a mountainous region, carried out by taking into consideration a uniform methodology. On the basis of delimitation practice some short snapshots are presented about selected social and economic processes in the Carpathians. Simultaneously, a set of social, economic and environmental indicators are set up and tested in the description and comparison of specific features of the Carpathian NUTS regions. The first and particular results are delivered in order to show that it is possible to analyse uniformly the issues overarching national borders. Some prerequisites are also discussed in a nutshell.